

Tranzystory dla początkujących

część 16

Realizacje praktyczne

Po zapoznaniu się z właściwościami wzmacniacza ze wspólnym emiterem masz wszystkie informacje potrzebne do samodzielnego zaprojektowania takiego wzmacniacza.

Dzisiaj wspólnie wykonamy dwa przykłady. Co trzeba wiedzieć na wstępie i jakie przyjąć założenia.

Projektowanie wzmacniacza OE

W podręcznikach spotkasz różne schematy i różne sposoby obliczeń. Nie ma jednego, najlepszego schematu i sposobu. Możesz na przykład wykorzystać "przejrzysty" układ z rysunku 10 (EdW 4/99). Nie znaczy, że powinien się on stać podstawą konstruowanych przez Ciebie wzmacniaczy. Czasem wykorzystasz któryś układ z rysunku 9. Ale w praktyce i tak najczęściej będziesz wykorzystywał wzmacniacze operacyjne (zajmiemy się tym już niedługo). Tranzystory będziesz stosował raczej tylko w układzie wtórnika (ze wspólnym kolektorem) oraz w układach przełączających. Ale nie wypada, byś nie potrafił w razie potrzeby zaprojektować wzmacniacza tranzystorowego. Spróbujmy więc zaprojektować wspólnie dwa wzmacniacze w układzie OE.

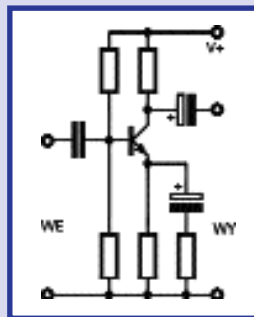
1. Pierwszy - wzmacniacz mikrofonu dynamicznego - powinien mieć wzmocnienie dla przebiegów zmiennych (akustycznych) równe 20, a zniekształcenia powinny być możliwie małe. Napięcie zasilające wynosi 12V.

2. Drugi, przeznaczony do jakiegoś urządzenia sygnalizacyjnego ma wzmacniać przebiegi zmienne (akustyczne) z mikrofonu elektretowego jak najwięcej, a poziom zniekształceń nie ma znaczenia.

W każdym przypadku musisz nie tylko skupić się na wzmacniaczu, ale też uwzględnić "co siedzi" na wyjściu i wejściu.

Przykład 1

Niech w pierwszym przypadku mikrofon dynamiczny ma rezystancję wewnętrzną 200Ω , a wyjście projektowanego wzmacniacza będzie obciążone rezystancją następnego stopnia równą $10k\Omega$. Zastosujemy układ z rysunku 10. Aby sygnał

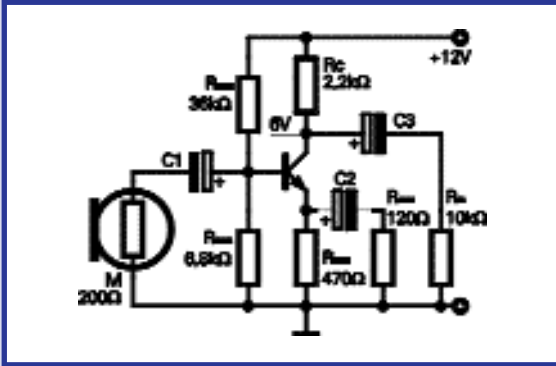
Rys. 10

nie był niepotrzebnie tłumiony, rezystancja wejściowa naszego wzmacniacza powinna być 5...10 razy większa od rezystancji wewnętrznej mikrofonu, a re-

zystancja wyjściowa naszego wzmacniacza 5...10 razy mniejsza od rezystancji obciążenia. Rezystancja wyjściowa wzmacniacza OE jest równa rezystancji rezystora w kolektorze - a więc rezystor R_C powinien mieć wartość 1...2,2k Ω . Przyjmijmy wartość 2,2k Ω , by zmniejszyć prąd pobierany przez nasz wzmacniacz. Jeśli wzmocnienie ma być równe 20, wypadkowa "rezystancja emiterowa" musi wynieść 110 Ω . Aby zwiększyć stabilność stałoprądowego punktu pracy, niech rezystancja emiterowa dla prądu stałego R_{E1} wynosi na przykład $R_C/5$, czyli około 470 Ω . Teraz należy jeszcze dobrać rezystory dzielnika w obwodzie bazy.

Przy dobieraniu rezystorów w obwodzie bazy należy wziąć pod uwagę kilka czynników. Dzielnik należy dobrać tak, by napięcie stałe na kolektorze było ustawione "w połowie zakresu roboczego". Ponieważ w tym przypadku wzmacniamy niewielkie sygnały mikrofonowe, bez zastanowienia możemy ustawić napięcie kolektora równe połowie napięcia zasilającego. Dzielnik R_{B1} , R_{B2} w układzie z **rysunku 24** ma dać na bazie takie napięcie stałe, by na kolektorze napięcie stałe wynosiło około 6V. Wynika stąd,

Pierwsze kroki

Rys. 24

że prąd kolektora wyniesie około $6V/2,2k\Omega=2,7mA$, a napięcie na rezystorze R_{E1} $1,27V$. Stąd napięcie stałe na bazie (i rezystorze R_{B2} powinno wynosić mniej więcej $1,27V+0,6V=1,87V$, a na R_{B1} około $(12-1,87)/10,13V$. Przy założeniu, że nie zastосуujemy jakiegos archaicznego tranzystora z odzysku, śmiało możemy założyć, że współczynnik wzmacnienia prądowego β nie będzie mniejszy niż 100. Tym samym prąd bazy nie będzie większy niż $2,7mA/100=27\mu A$. Prąd dzielnika w obwodzie bazy powinien być kilkakrotnie większy od maksymalnego spodziewanego prądu bazy. Niech będzie 10-krotnie większy: $10 \cdot 27\mu A=0,27mA$. Suma rezystancji dzielnika (dla ułatwienia pomijamy prąd bazy) wyniesie więc około $(12V/0,27mA) 44k\Omega$. W pierwszym przybliżeniu (znów pomijając prąd bazy) możemy przyjąć, że stosunek rezystancji R_{B1}/R_{B2} musi być równy stosunkowi napięć na nich występujących czyli, około $(10,13V/1,87V) 5,42$ do 1. Nietrudno obliczyć, że rezystancja R_{B2} wyniesie mniej więcej $44k\Omega/(5,42+1)$ czyli $6,8k\Omega$, a R_{B1} $(5,42 \cdot 6,8k\Omega) 36k\Omega$. W tych uproszczonych obliczeniach pominąłem prąd bazy (nie większy niż $27\mu A$). Nie zmienia to w istotnym stopniu warunków pracy, ale w praktycznym układzie można zmierzyć rzeczywiste napięcie stałe na kolektorze i ewentualnie skorygować wartość którejkolwiek z rezystorów R_{B1} lub R_{B2} .

Aby wzmacnienie napięciowe wyniosło 20, wypadkowa rezystancja emiterowa dla przebiegów zmiennych powinna być równa 110Ω . Na tę rezystancję złożą się wewnętrzna rezystancja emiterowa r_e , wynosząca około 10Ω ($26mV/2,7mA$) i równoległe połączenie R_{E1} i R_{E2} (100Ω). Ponieważ R_{E1} ma wartość 470Ω , R_{E2} musi mieć wartość

$$R_{E2} = R_e \cdot R_{E1} / (R_{E1} - R_e)$$

$$R_{E2} = 100\Omega \cdot 470\Omega / (470\Omega - 100\Omega) = 47000/370 = 127\Omega.$$

W praktyce stosujemy najbliższą wartość z szeregu, czyli 120Ω lub 130Ω .

Wypadałoby jeszcze sprawdzić, jaką rezystancję wejściową będzie mieć nasz wzmacniacz. Sam tranzystor (o wzmo-

czeniu co najmniej 100) będzie miał rezystancję wejściową nie mniejszą niż $100 \cdot 100\Omega$ czyli $10k\Omega$. Rezystancja wejściowa całego wzmacniacza dla przebiegów zmiennych będzie równa równoległemu połączeniu tej rezystancji wejściowej tranzystora (min. $10k\Omega$) i rezystancji R_{B1} , R_{B2} ($6,8k\Omega$, $36k\Omega$). Nietrudno obliczyć, że wyniesie ona co najmniej $(10k\Omega || 6,8k\Omega || 36k\Omega) 3,6k\Omega$.

To bardzo dobrze, bo rezystancja wejściowa jest ponad 10 razy większa od rezystancji wewnętrznej mikrofonu (mikrofon 200Ω nie powinien być obciążony rezystancją mniejszą niż $1k\Omega$).

Ostatecznie układ będzie wyglądał jak na rysunku 24.

Do pełni szczęścia brakuje jeszcze wartości pojemności. Dla najniższych częstotliwości roboczych (przyjmujemy $20Hz$) reaktancja pojemnościowa powinna być mniejsza niż współpracująca z nią rezystancja. Dla $C1$ będzie to rezystancja wejściowa ($3,6k\Omega$), dla $C2$ - rezystancja R_{E2} (120Ω), dla $C3$ - R_L ($10k\Omega$).

Skorzystamy ze wzoru $C = 0,16 / (f \cdot R)$

pamiętając, że gdy podajemy częstotliwość w hercach, a rezystancję w omach to, wynik wychodzi w faradach.

Stąd minimalne pojemności
 $C1 - 2,2\mu F$
 $C2 - 67\mu F$
 $C3 - 800\mu F$

Zastosujemy wartości większe, na przykład:

$C1 - 4,7\mu F$
 $C2 - 100\mu F$
 $C3 - 4,7\mu F$

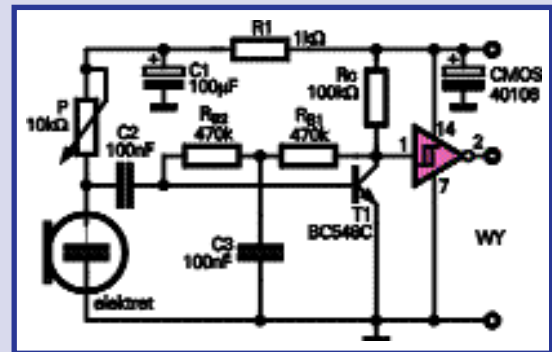
W obliczeniach tych nie zajmowaliśmy się poziomem zniekształceń i szumów. Wiedza, którą już posiadasz zapewne podpowiada, że należałoby zastosować stabilizację lub filtrację napięcia zasilającego. Nie będę tego omawiał, ponieważ to jest już wyższy stopień wtajemniczenia i wymaga wielu dodatkowych informacji. Nie będziemy się w to wgłębiać, ponieważ dziś wzmacniacze o wysokich parametrach budujemy z wykorzystaniem układów scalonych. Podany przykład ma tylko pokazać, jak można w prosty (wystarczający w praktyce) sposób obliczyć elementy wzmacniacza. Pamiętaj, że takie obliczenia nie uwzględniają wszystkich szczegółów i że po zbudowaniu wzmacniacza warto sprawdzić napięcie stałe na kolektorze i wartość wzmo-

czenia i w razie potrzeby skorygować wartość tego czy innego rezystora.

W każdym razie zawsze musisz uwzględnić zarówno rezystancję źródła sygnału - wzmacniacz musi mieć rezystancję wejściową (kilkakrotnie) większą niż rezystancja wewnętrzna źródła oraz rezystancję obciążenia - rezystancja wyjściowa (praktycznie wartość R_C) powinna być mniejsza niż zewnętrzna rezystancja obciążenia. W przypadku, gdy zewnętrzna rezystancja obciążenia jest mała, należy dodać na wyjściu wtórnik emiterowy.

Przykład 2

Drugi wzmacniacz ma wzmacniać przebiegi z dwukońcówkowego mikrofonu elektretowego (który możemy śmiało traktować jako źródło prądowe), a obciążeniem jest wejście bramki CMOS (Schmitta). Tym samym rezystancja obciążenia tym razem jest bardzo duża i wynosi setki megaomów. Zastosujemy zmodyfikowany schemat z rysunku 9b - ostatecznie układ będzie wyglądał jak na rysunku 25.

Rys. 25

Analizę zaczniemy tym razem od wejścia. Mikrofon elektretowy, będący w istocie źródłem prądowym (dzięki obecności wbudowanego weń tranzystora polowego) daje sygnał proporcjonalny do wartości rezystora obciążenia. W roli obciążenia mikrofonu zastosujemy potencjometr o wartości $10k\Omega$, by móc regulować czułość układu. Rezystancja wejściowa naszego wzmacniacza powinna być większa od rezystancji potencjometru i powinna wynosić co najmniej kilkadziesiąt kiloohmów. Na razie pomiarzymy rezystancję R_{B2} . Rezystancja wejściowa samego tranzystora w takim układzie pracy będzie równa wewnętrznej rezystancji pomnożonej przez wzmacnienie prądowe tranzystora. Ponieważ rezystancja wejściowa tranzystora ma być duża, co najmniej $50k\Omega$, zastosujemy tranzystor prądowym nie mniejszym niż 200. Przy danych wartościach wewnętrzna rezystancja tranzystora r_e nie może być mniej-

sza niż 250Ω ($50k\Omega/200$). Rezystancja re zależy od prądu kolektora ($r_e=26mV/I_C$). Stąd prąd kolektora nie może być większy niż $0,1mA$ ($26mV/250\Omega$). Może być mniejszy - wtedy rezystancja wejściowa będzie jeszcze większa.

Przy wzmacnieniu prądowym powyżej 200 prąd bazy (płynący z kolektora przez R_{B1} , R_{B2}) będzie mniejszy niż $0,5\mu A$. Oczywiście wartości R_{B1} , R_{B2} powinny być możliwie duże. Jeśli założymy maksymalny spadek napięcia na tych opornikach równy $0,5V$, to ich sumaryczna rezystancja powinna wynosić około $1M\Omega$ ($0,5V/0,5\mu A$). Mogą to więc być dwa rezystory o wartości $470...510k\Omega$. Przy tak dużych rezystancjach pojemność $C3$ nie musi być duża - dla najmniejszych częstotliwości użytecznych (powiedzmy $50Hz$) reaktancja tego kondensatora powinna być kilkakrotnie mniejsza od wartości tych rezystorów (powiedzmy $X_C=100k\Omega$). Stąd minimalna pojemność

$$C_{2min} = 1 / (2 * \pi * f * X_C) = 0,16 / (f * X_C)$$

$$C_{2min} = 0,16 / (50Hz * 0,1M\Omega) = 0,033\mu F = 33nF$$

My zwiększymy tę pojemność do $100nF$. Taką też pojemność może mieć kondensator $C1$.

Spadek napięcia na rezystorach R_{B1} , R_{B2} jest mniejszy niż $0,5V$, stąd napięcie

na kolektorze tranzystora nie będzie większe niż $1...1,1V$ (napięcie U_{BE} tranzystora plus spadek napięcia na rezystorach R_{B1} , R_{B2}). Tym samym napięcie na rezystorze R_C (rysunek 25) wyniesie około $8V$. Prąd kolektora powinien być mniejszy niż $0,1mA$, stąd wartość R_C nie powinna być mniejsza niż $80k\Omega$ ($8V/0,1mA$). Przyjmujemy "okrągłą" wartość $100k\Omega$. Tak duża wartość R_C tym razem jest dopuszczalna, ponieważ zewnętrznym obciążeniem jest wejście bramki CMOS, mające ogromną (pomijalnie wielką) rezystancję. W rezultacie wzmacnienie wzmacniacza nie powinno być mniejsze niż 400 ($100k\Omega/250\Omega$), co z powodzeniem powinno wystarczyć. W praktyce może być zauważalnie mniejsze ze względu na wpływ h_{22} , ale i tak zapewne wystarczy.

I to w zasadzie koniec obliczeń.

Tym razem konieczne jest zastosowanie obwodu $R1C1$ filtrującego napięcie zasilające mikrofonu. Bez tego obwodu, ze względu na duże wzmacnienie, układ w pewnych warunkach mógłby się wzbudzać.

Ktoś mógłby jeszcze zaproponować zwiększenie rezystancji R_C do na przykład $4,7M\Omega$ (R_{B1} , R_{B2} do $22M\Omega$) by jeszcze zwiększyć rezystancję wejściową. Taka operacja jest jednak ryzykowna z kilku powodów. Po pierwsze przy bardzo ma-

łych prądach tranzystor może mieć zdecydowanie mniejsze wzmacnienia. Po drugie wzmacnienie napięciowe może zostać ograniczone przez nieuwzględnione w obliczeniach właściwości tranzystora reprezentowane przez parametr h_{22} . Po trzecie należy pamiętać nie tylko o rezystancji, ale też o pojemności obciążenia. Pojemność wejściowa bramki CMOS wynosi $5...10pF$. Przy częstotliwości $10kHz$ będzie to oporność (reaktancja) rzędu

$$X_C = 0,16 / (10kHz * 10pF) = 1,6M\Omega$$

czyli mniejsza niż rezystancja R_C . Jak z tego widać, nadmierne zwiększanie R_C spowoduje obcięcie pasma od strony wysokich częstotliwości. Lepszym, choć bardziej kłopotliwym sposobem byłoby zastosowanie obciążenia w postaci źródła prądowego, ale to wymaga użycia dodatkowych elementów.

I to wszystko, co powinieneś wiedzieć o układzie OE. Upewnij się, czy wszystko zrozumiałeś, jeśli nie - albo popytaj znajomych, albo napisz do mnie.

W następnym odcinku zajmiemy się króciutko wzmacniaczem ze wspólną bazą i kilkoma innymi ciekawymi zagadnieniami.

Piotr Górecki